

OKUL TOPLULUĞU ÜYELERİNİN İNTERNET VE MOBİL İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ İLE ETKİLEŞİMİN OLASI RİSKLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ*

THOUGHTS OF MEMBERS OF THE SCHOOL COMMUNITY ON THE POSSIBLE RISKS OF INTERACTION WITH INTERNET AND MOBILE COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Vahit İLHAN**
Hakan AYDIN***

Öz

Çocukların bireysel yaşam biçimlerini belirleyen internet ve mobil iletişim teknolojileri, sadece olumlu ve faydalı yanlarıyla değil birçok hesap edilemeyen olumsuz ve faydasız yönleriyle hayata dahil olmaktadır. Dijital teknolojiler hayatımızın geri dönüşü olmayan bir gerçeğidir ancak faydalara erişimi en üst düzeye çıkarırken, riskleri en aza indirebilme hedefi çocukların dünyasına temas eden kurum, kuruluş ve ailelerin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Çevrim-içi risklerinin derlendiği bu çalışma, belirlenen sorunların giderilmesine yönelik bir çabanın ürünü olarak ortaya konulmuştur. Okul topluluğu üyelerinin, internet ve mobil iletişim teknolojileri ile etkileşiminin olası riskleri üzerine görüşlerini belirlemek amacıyla odak grup çalışmaları yapılmıştır. Çalışma, Kayseri ilindeki 3 farklı sosyoekonomik düzeyi örnekleyen 10 ortaokulu kapsamaktadır. Bu kapsamda her okuldan 1 rehber öğretmen, 1 ebeveyn ve 1 öğrenci olmak üzere her bir odak grup görüşmesi 10 kişiden oluşmak üzere 3 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Okul rehber öğretmenlerine göre öğrencilerin karşılaştığı risklerin başında gündelik hayatta internet ve mobil iletişim teknolojileriyle geçirilen sürenin oldukça fazla ve nitelikten yoksun olması gelmektedir. Ebeveynlere göre çocuklarına yönelik risklerin başında; internetle geçirilen zamanın fazlalığı, oyun bağımlılığı, dijital yaşam biçiminin kültürel değerleri alt üst etmesi ve bu durumun eğitim süreçlerini olumsuz etkilemesi gelmektedir. Ebeveynler, dijital dünyadaki bu yaşam biçimini, hastalıklı bir süreç olarak değerlendirmekte ve kendilerini bu konuda zorlanmış ve çaresiz hissetmektedirler. Güvenli internet konusunda sorun yaşayan ebeveynler ve hatta rehber öğretmenler, bu konuda ne yapacaklarını bilememektedirler. Çocuklar ise, bu cihazlarla geçirilen zaman ve içerik konusunda kendi hallerine bırakılmaları gerektiğini düşünmektedirler. Dijital yaşamın ortaya koyduğu bu sorunlar sadece çocukların veya ebeveynlerin değil tüm toplumun temel sorunlarından. Özellikle bu sorunla başatmenin yollarını aramak ve uygulamak; başta eğitim kurumlarına, sivil toplum örgütlerine ve devletin aile ve çocuk ile ilgili birimlerine düşmektedir ve kurum enerjilerinin bu alana yoğunlaştırılması acilen gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul Topluluğu Üyeleri, Ortaokul Öğrencileri, İnternet, Mobil İletişim Teknolojileri, Çevrim-içi Riskler.

Abstract

Internet and mobile communication technologies, which determine the individual lifestyles of children, are included not only with their positive and beneficial aspects, but also with many inaccurate and useless aspects. Digital technologies are an irreversible fact of our lives, but while maximizing access to these benefits, the goal of minimizing risks has become one of the most significant problems of the institutions, organizations and families in contact with the children's world. This study, in which on-line risks are compiled, has been put forward as the product of an effort to eliminate the problems identified. Focus group studies were conducted to determine the views of the members of the school community on the possible risks of interaction with internet and mobile communication technologies. The study consists of 10 secondary schools representing 3 different socioeconomic levels in Kayseri province. In this context, 3 focus group interviews were conducted with 10 focus groups, each consisting of 1 guidance teacher, 1 parent and 1 student from each school. According to the school guidance counselors, the risks faced by the students are mainly due to the fact that the time spent in internet and mobile communication technologies in daily life is quite high and lacking qualifications. According to parents, the most important risk to their children are excessive time spent on the internet, game addiction, digital lifestyle overcoming cultural values, and negatively affecting education processes. Parents assess this lifestyle as a malignant process and feel forced about it and desperate. Parents and even guidance counselors who have problems with safe internet do not even know what to do about this issue. The children think that they should be left to their own time and content with these devices. These problems posed by digital life are not only children's or parents' but also the main problems of the whole society. In particular, to seek and implement ways of dealing with this problem; it is the primary duty for educational institutions, non-governmental organizations and the family and child related units of the state and it is urgently necessary to concentrate the energy of the institution on this field.

Keywords: Members of The School Community, Middle School Students, Internet, Mobile Communication Technologies, Online Risk.

* Bu çalışma "Öğrenciler için Sağlıklı Dijital Yaşam" başlığıyla Türkiye Ulusal Ajansı tarafından yürütülmekte olan Erasmus + Programı Okul Eğitimi Stratejik Ortaklıklar Eylemi kapsamında desteklenmektedir.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, vilhan@erciyes.edu.tr

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, haydin@erciyes.edu.tr

1. Giriş

İnsanlık tarihinde hayatın omurgasına müdahale eden küreselleşme ve kentleşme gibi kavramların yanına dijitalleşme de eklenmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri; hızla yaygınlaşan, durdurulamaz bir güç halini almıştır. Ekonomilerden, toplumlara ve kültürlere kadar modern hayatın hemen tüm yönlerini etkilemekte ve gündelik hayatı şekillendirmektedir (UNICEF, 2017, 6). Dünyanın en değerli şirketleri bilişim gruplarından oluşmaktadır;¹ en değerli meslekler dijital dünyaya aittir ve insanların yöneldiği ve yer aldığı medya biçimi de yeni medyadır. İnsanların sosyo-kültürel hayatını belirleyen önemli failerinden biri haline gelen yeni medya (internet ve mobil iletişim teknolojileri), insanların hayatına dokunma noktasında geleneksel medyadan çok daha güçlü bir konuma gelmiştir. Bu çağda doğan insanlar da bu gelişmelerin doğal birer parçası, hem kullanıcısı hem de geleneksel medyadan farklı olarak içerik oluşturucusu olmuştur.

Bu güce niceliksel olarak baktığımızda; dijital dünyada insanların herhangi bir cihazla bir günde internetle geçirdiği zaman Almanya'da 4 saat 37 dakika, İspanya'da 5 saat 18 dakika, ABD'de 6 saat 31 dakika ve Türkiye'de 7 saat 15 dakikadır. İnternet kullanımında dünya ortalaması ise günde 6 saat 42 dakikadır (www.wearesocial.com). We Are Social and Hootsuite'in 2019 Global Digital raporuna göre, dünyada interneti kullanan yaklaşık 4.5 milyar insan bulunmaktadır. Dünya nüfusunun yarısından fazlası interneti etkin bir şekilde kullanmaktadır. Geçtiğimiz yıl internet kullanıcısı sayısındaki artışın hızlandığı, Dijital 2018 raporlarının yayınladığı tarihten bu yana 366 milyondan fazla yeni kullanıcının çevrimiçi olduğu belirtilmektedir. İnternet kullanıcılarının son yıllarda artmasının temel nedenleri; daha uygun fiyatlı akıllı telefonlar ve mobil iletişim sistemlerinin sunduğu internet imkanlarının genişlemesi olarak gösterilmektedir. Şu anda dünyanın 7.6 milyarlık nüfusunun üçte ikisinin cep telefonu bulunmaktadır. Günümüzde kullanımda olan telefonların yarısından fazlası 'akıllı' cihazlardır; bu nedenle insanların nerede olurlarsa olsunlar internet deneyiminin keyfini çıkarması giderek daha kolaylaşmaktadır. Sosyal medya kullanımı da hızla artmaya devam etmektedir; dünya genelinde yaklaşık 3.5 milyar insan her ay sosyal medya kullanmakta ve bu kullanıcıların 10'u 9'u seçtikleri platformlara mobil cihazlar üzerinden erişmektedir. Bu yılki raporlardan elde edilen temel bilgileri şu şekilde özetleyebiliriz;

- 2019 yılında internet kullanıcılarının sayısı 4 milyar 388 milyon (yıllık yüzde 9 oranında artış)
- 2019 yılında sosyal medya kullanıcı sayısı 3 milyar 484 milyon (yıllık yüzde 9 oranında artış)
- 2019 yılında cep telefonu kullanıcı sayısı ise 5 milyar 112 milyon (yıllık yüzde 2 oranında artış)

Sadece interneti kullananların sayısı değil aynı zamanda insanların internette geçirdikleri süre de artmaktadır. Global Web Index'in son verilerine göre, ortalama bir internet kullanıcısının günümüzde internet destekli cihaz ve hizmetleri kullanarak yaklaşık 7 saat geçirdiğini gösteriyor ki; bu insanların uyanık kaldıkları ortalama zamanın yaklaşık üçte biridir. Dünya nüfusunun üçte ikisinden fazlasının artık bir cep telefonu var ve çoğu insan şimdi akıllı telefon kullanmaktadır. Akıllı telefonlar ise, internet kullanımı için tercih edilen önemli bir seçenek olmuşlardır (www.wearesocial.com).

"Digital 2019 in Turkey" ismiyle yayınlanan raporun Türkiye'deki internet kullanımı ve sosyal medya istatistiklerine bakıldığında; nüfusun yüzde 72'sine tekabül eden 59,3 milyon internet kullanıcısı bulunmaktadır ve bunların 56,3 milyonu telefonlarından internete bağlanmaktadır. İnternet erişim kaynaklarının, ağırlıklı olarak mobil iletişim araçlarına evrildiği görülmektedir. Türkiye'de kullanıcılar internette günde ortalama 7 saat geçirmektedir. 82,4 milyon nüfusa sahip ülkemizde;

- Nüfusun yüzde 72'sini oluşturan 59.36 milyon internet kullanıcısı,
- Nüfusun yüzde 63'ünü oluşturan 52 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı,
- Nüfusun yüzde 53'ünü oluşturan 44 milyon aktif mobil sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır.

Türkiye'deki yıllık dijital değişim istatistiklerine bakıldığında; internet kullanıcı sayısı 5 milyonluk artışla yıllık yüzde 9'luk bir gelişme kaydetmiş, aktif sosyal medya kullanıcı sayısı da 1 milyonluk bir artışla yüzde 2 oranında gelişmiştir (www.wearesocial.com). Bu da yeni medyanın geleneksel medyaya göre daha fazla izleyici, dinleyici ve okuyucu bulacağını göstermektedir. George Gerbner'in ortaya koyduğu gibi medyayı daha çok takip eden daha fazla etkisinde kalacaktır; bu çerçevede yeni medyanın etki alanının her geçen gün arttığını görmek mümkündür (akt. Yaylagül, 2006, 64-65). 2010'lu yıllardan itibaren internet ve mobil iletişim sistemleri yaşamımızın neredeyse tüm boyutlarını kuşatmış ve gündelik hayatın merkezine oturmuştur. Bu yeni mecranın en belirgin etkisi, yaşama, kendi kültürü ve yeni gündelik yaşam pratikleriyle dahil olmasıdır.

¹ Wall Street'te 796,8 milyar dolar piyasa değerine ulaşan Amazon, 2018'in son çeyreğinde Apple'i geçerek ilk sıraya oturan Microsoft'un 783,4 milyar dolar olan piyasa değerini geride bırakmıştır. Amazon'un piyasa değeri Eylül'de 1 trilyon dolar sınırı aşmıştır. (www.fortuneturkey.com).

Geçtiğimiz yüzyılda temel kaygı, medyanın çok az değil çok fazla toplumsal kontrole ve etkiye sahip olmasıdır; propaganda, beyin yıkama, hiper ticarileşme, şiddetin etkili betimlemeleri, haber medyasının siyasi gündem oluşturması vs. İletişim alanı bu noktada psikoloji ve sosyolojiden doğar ama bu alanlardan bağımsız biçimde kendi kimliğini inşa etmeye başlamıştır. Fakat bugün dönüp dolaşıp aynı noktaya gelinmiştir. Yirminci yüzyılın sonunda, yeni medya devriminin patlamasıyla birlikte, kaygı yine parçalanmaya, kutuplaşmaya ve kültürel merkezin kayboluşuna yönelmektedir. Bu meselelerin tarihsel temellendirmesi dijital çağda yön değiştirmiş olsa da altta yatan soru, insan iletişimine ilişkin temel ve paradigmatik araştırma sorusu, bazen belirsiz olmakla beraber temelde aynıdır: İnsanlar hangi koşullar altında başarılı biçimde iletişim kurar ve toplumda bilginin akışını yapılandırmak üzere geliştirilen uygulamalar, kurumlar ve normlar, statükoya ve güçlü olanı korumaya yönelik bir pazar yerine serbest bir fikir pazarını nasıl destekleyebilir? (Neuman, 2016, 26) Buradaki temel soru yeni medya, kullanıcılarına nasıl biri iletişim süreci sunmaktadır? Kontrol ve tahakküm noktasında geleneksel medyada yaşanan sorunlar yeni medyada da yaşanmakta mıdır? Ayrıca geleneksel medya ile geçirilen zamanın fazlalığı ve niteliği, medyanın aşırı şiddet ve aşırı cinsel içeriklere yer vermesi en önemli sorunları oluşturmuştur. Peki bu durumlar yeni medyada da aynı şekilde karşımıza çıkıyor mu yoksa yeni bir durum mu söz konusu? Bu çalışmanın sorunsallaştırdığı konulardan biri de bu olmuştur.

Geleneksel medyanın olumlu işlevleri (haber ve bilgi edinme, kültürleşme, eğlence vs.) sayılamayacak kadar fazladır ancak olumsuz yanları da bir o kadar fazladır. Bunların en başında medyanın aşırı şiddet ve aşırı cinsel içeriklere yer vermesi gelmektedir. Şimdilerde ise yine dijital dünyanın sunduğu müthiş olanaklardan bahsediyoruz ancak yine aynı konulara saplanmış durumdayız; aşırı şiddet ve aşırı cinsel içerikler. Bunların yanı sıra bağımlılık derecesinde internete ayrılan zaman ve bu zamanın nitelikli faaliyetler içermemesi gelmektedir. Tüm dünyada benzeri durumların yaşandığı yapılan çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Bu çalışmanın amacı da, ortaokul çocuklarının dijital ortamlarda karşılaştıkları sorunları ve zayıf yanlarını belirlemek ve okul topluluğu üyelerinin internet ve mobil iletişim teknolojileri ile etkileşiminin olası risklerini ortaya koymaktır.

Yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda da bazılarının yaşamları diğerlerine oranla daha dijital ve dijital olarak daha avantajlıdır, bu açıdan dijital teknolojilerin etkileri bireyden bireye değişkenlik göstermektedir. Hızla değişen medya, çocuklar ve genç insanlar için yeni fırsatlar ve sorunlar oluşturmaktadır (Hobbs, 2010, 87). Dijital teknolojiler; çocukların hayatlarını ve hayattaki şanslarını değiştirmiştir. İnternet ve mobil iletişim sistemlerinin sunduğu olanaklar, çocukluk dönemine özgü kimi geleneksel tehlikeleri daha da artırmıştır: Örneğin zorbalık bir zamanlar okul bahçesinde ortaya çıkan bir durumken şimdi bu duruma maruz kalanları evlerine kadar izleyebilmektedir. Ancak yeni dijital teknolojiler ve sunduğu ortam bunun yanı sıra yeni tehlikelere de yol açmıştır: Kendilerine av arayan kötü niyetli insanların erişimlerini arttırması, çocuğun cinsel istismarını konu edinen materyallerin üretimini kolaylaştırması ve canlı cinsel istismar görüntülerinin pazarının genişlemesi gibi... (UNICEF, 2017, 21)

Bu bölümde, dijitalleşmenin iyi veya kötü yönde değiştirdiği çocukluğa ait alanlardan bazıları incelenmektedir. İnternet ve mobil iletişim teknolojileri çocukların akranları ile neredeyse sürekli bir temas sağlamalarına olanak tanımıştır. Aynı zamanda çocuklara sürekli bir video akışı, sosyal medya güncellemeleri ve oldukça sürükleyici oyunlar² sunarak birçok çocuğun boş zamanlarını değerlendirme şekillerini de dönüştürmüştür. Yetişkinlerin çoğu bu değişikliklerin iyi yönde olmadığından korkmakta ve ekran başında geçirilen aşırı zamanın çocukları ailelerinden ve çevrelerinden uzaklaştırarak depresyona ittiğinden, hatta çocukları obezleştirdiğinden endişe etmektedir (UNICEF, 2017, 25). Bunun yanında ebeveynlerin temel kaygısı ise çocuklarının dijital yaşamın içinde olup fırsatları kaçırmaması ama aynı zamanda zararlarından korunabilmesidir. Eğitim camiasının da son yıllarda özellikle yoğunlaştığı konulardan biri dijital yaşamın sunduğu imkanları eğitim sistemine adapte etmek üzerinedir. Ancak sıklıkla dijital çağın getirdiği sorunlar çerçevesinde yaşanan psikolojik vakalar, gündelik hayatta yaşanan sorunlar ilgili haberler, adli olaylar iletişim ve eğitim alanındaki çalışmaların bu alana yönelmesine neden olmuştur.³

² Dijital oyun türlerini konu ve içeriklerine göre sınıflandırdığımızda 12 farklı türde oyunla karşılaşmaktayız: Macera oyunları, aksiyon oyunları, dövüş oyunları, bilmece oyunları, zeka oyunları, simülasyon oyunları, yarış oyunları, rol yapma oyunları, strateji oyunları, mantıksal oyunlar, devasa çok oyunculu oyunlar, ritim oyunları (Demir ve Şahin, 2017, 179-180).

³ Mobil internet ve mobil iletişim teknolojilerinin risklere yönelik olarak son zamanlarda akademik kitaplar ortaya konulmaya başlamış (Dijital Hastalıklar, ed. Gökmen H. Karadağ), çalıştaylar düzenlenmiş (Sağlık Bakanlığı'nın düzenlediği Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı) ve aylık dergilerde makaleler (TRT Vizyon, Oyun Değil Siber Zorbalık!) yer almaya başlamıştır. Bunun yanında olumsuz yönlerinden dolayı sıkça haberlere konu olduğu da görülmektedir: (Siber zorbalık yaygınlaşıyor. Siber Zorbalık nedir, nasıl önlenir?) NTV, (Güvenlik uzmanlarından çok önemli momo uyarısı?) hurriyet.com.tr., (Her yıl yüzlerce çocuk internet bağımlısı oluyor) turkiyegazetesi.com.tr. Bu sorunlara yönelik olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın sıklıkla açıklama yapmak durumunda kalmaktadır (Son dakika... Milli Eğitim Bakanı'ndan 'Mavi Balina' ve 'Momo' açıklaması... hurriyet.com.tr).

Yeni medya diye isimlendirilen internet, mobil iletişim ve sayısal yayıncılık üzerine yapılan çalışmaların birçoğu bu teknolojileri anlamlandırmaya yöneliktir; önemli bir çoğunluğu da gündelik hayatta özellikle çocuk-genç insanlar üzerindeki olumsuz etkileridir. İletişim çalışmaları açısından bakıldığında medyanın yeni, sorunların eski olduğu görülmektedir. Online davranışların iletişim boyutu üzerindeki bilimsel çalışmalar son yıllarda oldukça artmıştır; bu çerçevede eğitimciler ve akademisyenler de, dijital medyanın toplumsal davranışları yapılandırıp şekillendirdiği karmaşık olumlu ve olumsuz yöntemlerin eleştirel ve yansıtıcı analizini teşvik eden eğitimsel yaklaşımları geliştirmeye başlamışlardır.

2. Dijital Çağın Çocuklar İçin Olumsuz Yönleri

21. yüzyılda bireylerin yaşantısı dijital satırlar tarafından düzenlenmekte, organize edilmekte ve yürütülmektedir. Günümüzün bireyinin asıl sorunu dijital teknolojilerin kendileri için kullanılması değil, dijital teknolojileri kendi yaşamları için etkin olarak kullanabilmektir. Dijital teknoloji kullanımını çerçeveleyen sosyal ve psikolojik sorunlar oldukça karmaşıktır. Genç kesim için, dijital teknolojiler ve dijital medya ile ilgili kendine has sorunlar ve zorluklar içermektedir. Bununla birlikte, bu sorunlar dijital teknoloji ve toplum ekseninde tartışıldığında genellikle küçümsenmekte veya görmezden gelinmektedir (Goodwin, 2018, 1-2). Bu bölümün amacı ortaokul çağındaki çocukların dijital teknolojileri kullanmasını çerçeveleyen sorunları ve riskleri biraz daha derinlemesine incelemektir.⁴

Çoğu insan yeni medyanın olumlu yanlarını kullanma becerisi veya ortamı bulamazken, olumsuz kullanım alanlarında sörf yapmaktan kendini alamamaktadır. İnsanlara görece müthiş imkanlar sunan dijital dünyada emek harcamadan malayani işlerle uğraşmak, boş zaman geçirmek çok kolaydır ancak nitelikli ve faydalı imkanları kullanmak ise bir o kadar zordur. İnsanları dijital dünyaya çeken ve zamanlarını boşa geçirmelerine neden olan bu alanın sağladığı pratik dünya ve kolaylıktır. Çocuklar internet ortamında gerçekleştirdikleri aktiviteler kapsamında bilgi edinme, eğlenme ve iletişim kurma, kimliğiyle ve toplumuyla ilişkilerini güçlendirme, katılım ve yaratıcılık gösterme gibi önemli fırsatlar elde etmektedir. Ne var ki Poe'nin ifade ettiği gibi internet ortamında fırsatlarla birlikte her şey mevcuttur; bilinmeyen, garip, şüpheli, esrarengiz, olağandışı, farklı vb. her şey. İnternet, bireyin ilgisini farklı alanlara ve ortamlara yönlendirerek kullanıcıyı aldığı noktadan pek çok farklı noktaya sürüklemekte ve kullanıcıyı tahmin bile edilemeyen alanlara bırakmaktadır (akt. Ülken, Kılınc, 2018, 127).

İnternet ve mobil iletişim teknolojilerinin aşırı kullanımı fiziki, sosyal ve psikolojik anlamda olumsuz birtakım sonuçlara yol açmaktadır. Bu sonuçlar bir süredir teknoloji bağımlılığı, internet bağımlılığı, oyun bağımlılığı, dijital rahatsızlıklar, dijital davranış bozuklukları, patolojik internet kullanım gibi terimlerle ele alınmaktadır. Dijital çağın hastalıklarına verilen isimlere her geçen gün bir yenisi eklenmektedir. Geline nokta Dünya Sağlık Örgütü bile aşırı ölçüde oyun oynamayı bir sağlık sorunu yani hastalık olarak sınıflandırmaktadır (Karadağ, 2019, 2).⁵ Benzer bir çalışma olarak "Okul Rehber

⁴ Ergenlik öncesi dönem olarak da isimlendirilen bu dönemde 10-13 yaş grubu çocuklar her şeyi bilmek istediklerinden sürekli olarak araştırma ve inceleme içerisindedir. İnternetin sunduğu imkânların ve yeniliklerin farkında oldukları için, bu imkânları sonuna kadar kullanmak isterler. Yani bu dönemde çocuklarda çok hızlı değişimler yaşanmaktadır. Eğer bu değişim diğer alanlarda olduğu gibi internet ortamında da iyiye, güzele ve doğruya kanalize edilirse, çocukların zihinsel gelişimine faydalı olacaktır. Aksi takdirde, çocukların internette pornografi, suç örgütlerinin faaliyetleri gibi olumsuzluklarla karşılaşması mümkündür. 10-13 yaş grubu çocuklarda anne ve babaya bağımlılık devam etmekle birlikte olabildiğince bağımsız hareket etme isteği de görülmektedir (www.btk.gov.tr).

⁵ "Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı" dijital oyunların çocuk ve ergenlerin sosyal duygusal, fiziksel, bilişsel ve dil gelişimleri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin neden-sonuç ve çözüm önerileriyle ele alınması amacıyla düzenlenmiştir. Sağlık Bakanlığı tarafından düzenlenen Çalıştay 7-8 Kasım 2018 tarihinde Ankara'da gerçekleşmiştir. "Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı"nda oyun bağımlılığı ile ilgili çocukları bekleyen riskler şöyle sıralanmıştır:

- Uygunsuz içeriklere maruz kalması,
- Zararlı alışkanlıklara yönelmesi,
- Akademik başarının düşmesi, okul işlevselliğinde ciddi kayıplar yaşaması,
- Sosyal alandan uzaklaşması ve sosyalleşmemesi,
- Aile işlevlerinin bozulması,
- Sorumluluklarının ertelenmesi ve ihmal edilmesi,
- İstismara maruz kalması,
- Siber dolandırıcılığa maruz kalması,
- Suça karışması,
- Dil kullanımında bozulmalar meydana gelmesi ve argo sözcük kullanılması,
- Konuşma ve yazma becerilerinin bozulması,
- Çocukların yalnızlaşması ve iletişim sorunları yaşaması,
- Depresyon, anksiyete bozukluğu gibi psikolojik bozukluklar yaşaması,
- Edineceği değerlere ilişkin kafa karışıklığı yaşaması,
- EGO ideallerinden oluşumunda problemlerin ortaya çıkması... (2018, 23-24).

Öğretmenleri Gözünden İlköğretim Öğrencilerinin Karşılaştıkları Çevrimiçi Riskler” isimli çalışmada da öğrencilerin cinsellik, ticari ilgiler, engellenme, kimlik hırsızlığı, uygunsuz iletişim, bağımlılık ve saldırganlık olmak üzere yedi farklı çevrimiçi riskle karşılaştığı belirlenmiştir. İnternet kullanan çocuklar çevrimiçi öğrenme, e-ticaret, kendini gerçekleştirme ve dijital vatandaşlık gibi fırsatların yanında, uygunsuz içerikler, siber zorbalık, siber taciz ve e-dolandırıcılık gibi risklerle de karşılaşmaktadır. Dijital yerli, yeni binyılın öğreneni, ağ nesli⁶ gibi yakıştırımlara rağmen; çocukların çevrimiçi risklerden etkilendikleri ve sorunlar yaşadıkları bilinmektedir (Yaman, Dönmez, Yurdakul ve Odabaşı, 2017, 417).

Avrupa Birliği çapında 9-16 yaşlar arasındaki çocuklarla gerçekleştirilen araştırmalar ise, her üç çocuktan birinin çevrimiçi risklerle karşılaştığını göstermiştir. Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi’ne göre de Türkiye biraz riskli grupta yer almaktadır. Bu durum sevindirici bir durum gibi gözükmemektedir. Ancak aileler ve çocuklar kullanım becerileri konusunda Avrupa’nın en gerisinde gelmektedirler. Öte yandan ailelerin zararlı web siteleri ile ilgili farkındalığı düşük seviyededir (Livingstone, Haddon, Görzig ve Olafsson, 2011, 5-7). 2010 yılı EU Kids Online araştırması ile 2014 yılında Net Children Go Mobile araştırmalarının karşılaştırılması, çocukların maruz kaldığı risklerin ne şekilde değiştiğine işaret etmektedir. 7 Avrupa ülkesindeki 11-16 yaş internet kullanıcılarına ait veriler şu şekilde yer almaktadır; günümüzde çocukların nefret içerikli mesajları yüzde 13’ten yüzde 20’ye, sıfır beden vurgusu yapan sitelere yüzde 7’den yüzde 12’ye, kendine zarar verme sitelerinden yüzde 7’den yüzde 11’e ve siber zorbalığa yüzde 7’den yüzde 12’ye maruz kalma olasılıkları geçmişe göre artmıştır. Genç kullanıcıların, olumsuz içeriklerle baş etme güçlüğü önemli bir artış göstermektedir. 25 ülkenin tarandığı 2010 çalışmasında 9-16 yaş çocuğunun her sekizinden biri geçen yıl internet üzerinde karşılaştığı bir içeriğin onu rahatsız ettiğini ya da üzdüğünü bildirmiştir. Aynı soru 2014 yılında 7 ülkede uygulanan Net Children Go Mobile araştırmalarının tekrar sorulmuştur; bu kez 9-16 yaş çocuklarının 5’te 1’inden azı geçen yıl internetteki bir içerikten dolayı rahatsız olduğunu ya da üzdüğünü söylemiştir. Bu 7 ülke ile ilgili oranlar 2010’dan sonra yüzde 13’ten yüzde 17’ye olmak üzere bir artış göstermiştir (Livingstone, 2017, 28-29).

2014 yılında bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışma olan Net Children Go Mobile araştırmasının sonuçlarını genel tabloyu ortaya koymaktadır:

- 2010 yılında 9-16 yaş arasındaki çocukların yarısı kendi odalarında internet kullanırken, 2014 verilerine göre bu oran üçte ikiye yükselmiş durumdadır.
- Çocuklar kendilerini online risklerden koruyabileceklerini düşünmektedirler: 11-13 yaş aralığının yüzde 55’i ve 14-16 yaş aralığındakilerin ise yüzde 79’u sosyal medya ayarlarını kendilerinin değiştirebileceğini düşünüyorlar.
- Son bir yılda çevrimiçi olarak rahatsız edilen veya üzüldüğünü bildiren çocukların oranı yüzde 13’ten yüzde 17’ye yükselmiştir.
- 11-16 yaş grubunun yaklaşık yarısı, online risklerin bir veya daha fazlasıyla karşılaştığını belirtmektedir ve son zamanlarda kız çocukları arasında bir artış yaşanmaktadır.

Ebeveynlerin üçte ikisi, 9-16 yaşlarındaki çocuklarına interneti güvenli bir şekilde kullanmaları için yollar önermektedir. Aslında, tüm ülkelerde ve tüm yaş gruplarında ebeveynler, ebeveyn kontrolü yerine internet güvenliği hakkında konuşmayı tercih etmektedirler; ancak bütün bu kaygı ve bilinçlendirme çalışmalarına rağmen ebeveynlerin süreci kontrol etme kabiliyetinde bir artış sağlanamamaktadır (Livingstone, Mascheroni, Olafsson ve Haddon, 2014). Bu sonuçlar çocukların çevrimiçi risklerle karşılaşma

⁶ Dijital teknolojilerinin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı toplumlarda bu teknolojilerle ilk büyüyen öğrencilerin kendi aralarında benzer özellikler gösterdiği, kendilerinden önceki nesillerden farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak da dijital teknoloji ortamında doğan ve bu teknolojilerden etkilenecek büyüyen yeni nesil öğrenciler ortaya çıkmıştır.

▪ *Yeni Binyılın Öğrencileri (New Millennium Learners)*

1980 sonrasında doğmuş olan, dijital teknolojilerle etrafı sarılmış bir ortamda büyüyen ve dolayısıyla bu dijital teknolojileri hayatının ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden nesle ‘Yeni Binyılın Öğrencileri’ denilmektedir. Bu nesil öğrencileri tanımlamak için iki temel özellik belirtilmektedir; evinde internet erişimine sahip olmak ve son 5 yıldır veya daha fazla zamanda bilgisayar kullanıyor olmak.

▪ *İnternet Nesli (Net Generation)*

İnternet Nesli anlamına gelen ‘Net Generation’ kavramı en belirgin özelliği üst düzey düşünme becerilerini içeriyor olmasıdır. Buna göre bu neslin karakteristiği; bağımsız öğrenen, güçlü görüşe sahip, dijital okuyazar ve görsel öğrenen, deneysel öğrenen ve çoklu görevler yapabilen, ileri düzey gelişmiş bilişim teknolojisi becerilerine sahip, sosyal olarak kapsayıcı olmasıdır.

▪ *Dijital Yerliler (Digital Natives)*

“Yeni Binyılın Öğrencisi” anlamında en çok kullanılan kavramlardan biri de Prensky’nin “Dijital Yerliler” (Digital Natives) kavramıdır. Doğduğu andan itibaren etrafında dijital bir dünya bulan ve onunla büyüyen çocuklar dijital yerli sayılmaktadır. Bu nesil yaşamlarının büyük bir bölümünü televizyon, internet, bilgisayar oyunları ve cep telefonlarıyla çevrelenmiş bir ortamda geçirmektedir. Bu ortam onların hayatlarının yaşamsal bir parçası durumundadır. İşte tam da bu içinde buldukları dijital ortam nedeniyle bu çocukların düşünme ve bilgi işleme süreçleri temelde farklıdır. Dolayısıyla bu çocukların düşünme modellerinin önceki nesillerden farklı olduğu belirtilmektedir (akt. Şahin, 2009, 155-158).

oranlarının yüksek olduğunu ve önlem olarak ebeveynlerin çare olmadıklarını göstermektedir. Çocuk sağlığı söz konusu olduğunda ebeveynlerin oldukça dikkatli tutumları, internet üzerinde aynı derecede olmamaktadır. Anne babalar, uçsuz bucaksız bir dünya olan internette çocukların karşılaştığı olumsuzlukların bazen farkında olmayabilirler. Çocuklar sosyal medya ve çevrimiçi oyunlarla çok fazla vakit geçirmekte, bu durumda sosyalleşme yerine çocukların aksine anti sosyal, agresif ve narsistik kişilik özellikleri göstermesine neden olmaktadır. (Yılmaz ve Birlik, 2017, 183)

Livingstone'un konuyla ilgili yaptığı araştırmalara göre çocukların çevrimiçi risklerle karşılaşma oranlarının internet kullanımlarının paralelinde yükselmektedir. Bunun yanında, gerekli e-okuryazarlıkları henüz sağlayamamış çocukların bu karşılaşmalardan zarar görme olasılıkları daha yüksektir. Bu durum çevrimiçi risklerin tanımlanması ve önleyici mekanizmaların geliştirilmesini önemli bir çalışma alanı haline getirmektedir (Yaman ve diğerleri, 2017, 417). Politika yapımcılar ve endüstri; ebeveynler, aile ve çocuklara odaklanmış profesyoneller (öğretmenler, doktorlar, sağlık profesyonelleri ve diğerleri) ile çocuklarının hayatı noktasında etkileşime girmektedir. Şu anda, bu profesyonelleri ebeveynlere tavsiye sağlama konusunda desteklemek için çok az kaynak ve az eğitim vardır ve politika düzeyinde dengeli, kanıt dayalı, bulması kolay bir tavsiye kaynağı eksikliği bulunmaktadır. Bunun değişmesi gerekmektedir. Ebeveynlerin ezici bir görevle karşı karşıya kalmamaları için, eğitim kurumları, düzenleyici kurumlar ve endüstri en uygunsuz içeriğin çocuklar için daha az erişilebilir olmasını sağlamak için birlikte çalışmaya devam etmelidir (Blum Ross ve Livingstone, 2016, 4).

3. Mobil İletişim Teknolojileri ve İnternet Ortamının Riskleri

Dijital çağın sunduğu iletişim teknolojilerinin sunduğu online ortam olarak adlandırdığımız çevrim-içi dünya, kullanıcılarına yeni bir yaşam alanı sunmaktadır. İnternet ve mobil iletişim teknolojileri, çocukların gündelik yaşamlarının bir parçası haline gelmiştir. Bu yaşam biçiminin olumsuz bir yanı olan risklerle ilgili modeller birbirleriyle benzerlikler ve farklılıklar içermektedir. Livingstone ve diğerleri çocukların internet kullanımlarının özerkleşme ve mobilleşme eğiliminde olduğu raporlanmaktadır (2011). İnternet kullanan çocuklar çevrimiçi öğrenme, e-ticaret, kendini gerçekleştirme ve dijital vatandaşlık gibi fırsatların yanında uygunsuz içerikler, siber zorbalık, siber taciz ve e-dolandırıcılık gibi risklerle de karşılaşmaktadır (Yaman ve diğerleri, 2017, 417). İnternet teknolojilerinin sürekli gelişmesi, çevrim-içi ortamlarda bulunan risklerin değişmesine ve çeşitlenmesine yol açmaktadır. Livingstone ve Haddon bu riskleri, "içerik riskleri, iletişim riskleri, ticari riskler ve gizlilik riskleri" olmak üzere 4 ana başlık altında toplamaktadır. Ancak bu konuda neredeyse referans noktası olan Livingstone ve Haddon'ın ortaya koyduğu risk kategori üzerinden farklı dönemlerde yapılan çalışmalardan faydalanarak farklı bir sınıflandırma ortaya konulmuştur:

Tablo 1: Çocukların çevrim-içi ortamlarda karşılaştığı riskler genel olarak 4 kategoriye ayrılmaktadır:

Davranış Riskleri	
	İnsanları kasıtlı olarak yanlış bilgilendirme, yalan söyleme, kişisel bilgileri dağıtma, yasa dışı veri indirme uygulamalarını içermektedir.
Örnekler	✓ Özel bilgilerin farkında olmadan paylaşılması, ✓ Gizli bilgilerin başkaları tarafından ele geçirilmesi, ✓ Kişisel bilgilerin kötüye kullanımı...
İçerik Riskleri	
	İnternet kullanıcılarının web sitelerinde karşı karşıya kaldıkları olumsuz yazılı ve görsel içeriklerdir.
Örnekler	✓ Şiddet, ✓ Cinsellik ya da nefret söylemi içeren potansiyel olarak saldırgan ve zararlı içeriklerdir; ✓ İlegal içerikler, ✓ Yanlış bilgiler, ✓ Müstehcen/şiddet/ırkçı/nefret içerikli materyaller, ✓ Zorlayıcı (intihar, uyuşturucu vb.) içerik...
İletişim Riskleri	
	Yeni ve pratik bir iletişim biçimi sunan internet, insanlarla iletişim kurmada sorunlar yaşanmasına neden olan online eylemler içermektedir.
Örnekler	✓ Taciz, ✓ Siber zorbalık (rahatsız edici mesajlar atmak, dışlamak, alay etmek, sahte hesap açmak, dedikodu yapmak, ifşa etmek, çevrim-içi lakap takmak, tehdit etmek, küçük düşürmek, hakaret etmek), ✓ Siber gözetleme, ✓ Yabancılarla konuşma ya da gizliliğin ihlâl edilmesi gibi...

Ticari Riskler

İnternet ortamında yapılan her türlü maddi veya manevi alışveriş sonucunda ticari istismara uğrayan insanların maruz kaldığı risk türü olarak tanımlanmaktadır.

Örnekler	✓	Teklifi gizlenen veya rızasız satışlar,
	✓	Yanıtıcı ürün reklamı pazarlamaları,
	✓	Reklamcılık (aşırı veya gizli pazarlama),
	✓	Uygulama içi satın almalar veya dolandırıcılık,
	✓	Yasadışı kumar oynama,
	✓	Korsan yazılım vb.

(Livingstone ve Haddon, 2010, 6; akt Güler, Bayzan, Güneş, 2019, 2-7; Sırakaya ve Seferoğlu, 2018, 188-192).

UNICEF'in *Dünya Çocuklarının Durumu 2017* başlıklı raporunda da dijital teknolojinin çocuklar üzerindeki etkileri ele alınarak çocukları gelecekte ne gibi risklerin beklediği irdelenmektedir. Raporda dijital tehlikeler olarak şunlar sıralanmaktadır:

- Bilgi-iletişim teknolojileri geleneksel tehlikeleri (örneğin zorbalık gibi) daha da artırmış, çocuğun cinsel istismar ve sömürüsünün yeni biçimlerine yol açmıştır.
- Kripto para, uçtan uca şifreli platformlar ve karanlık ağ canlı yayınları yaygınlaştırmakta ve yasaların uygulanmasında ciddi sorunlar oluşturmaktadır.
- Çocuklar, çevrimiçi tehlikelerden (özel yaşamın gizliliğinin kaybı gibi) orantısız biçimde etkilenmektedir. Çocukların riskleri kavrama olasılıkları daha az, zarar görme olasılıkları ise daha fazladır (2017, 20).

UNICEF raporunda çevrimiçi konumdaki hiçbir çocuğun bu ortamdaki risklere karşı tamamen güvende olmadığı; ancak çocuklar arasında daha güç durumda olup bu risklere daha açık durumda olanların olabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca raporda çevrimiçi ortamların, pek çok toplumun çocuklara sağlamaya çalıştığı geleneksel koruyucu önlemlerin boşa çıkarabileceği, çocukları kabul edilemez içerik ve davranışlarla, dış dünyayla tehlikeli olabilecek temaslarla karşı karşıya getirebileceği belirtilmektedir. Yine önemli bir detaya dikkat çekilmektedir; "Çocukların farklı türden zorbalıklara maruz kalması, şiddet ve cinsellik içeren materyallerin çocuklar için her zaman en büyük tehlikelerden birini oluşturması ve cinsel suçlar işleyen kişilerin çocuklara erişimi hep bir risk oluşturmuştur. Ancak yine de pek çok ebeveyn muhtemelen daha önceki kuşakları bu tür risklerden korumanın daha kolay olduğunu düşünmektedir. Okulun giriş kapısı bir zamanlar okul bahçesi zorbaları için bir engelken; bugün sosyal medya bu zorbalara kurbanlarını evlerine kadar izleme imkanı tanımaktadır." (2017, 21)

Okul rehber öğretmenlerinin gözünden çocuk-internet ilişkisinin incelendiği "Okul Rehber Öğretmenleri Gözünden İlköğretim Öğrencilerinin Karşılaştıkları Çevrimiçi Riskler" isimli çalışmada da çevrimiçi riskler gruplandırılmıştır. Okul rehber öğretmenlerinin karşılaştıkları çevrimiçi risklere bakıldığında yedi risk grubu belirlenmiştir:

- Engelleme,
- Cinsellik,
- Ticari İlgiler,
- Kimlik Hırsızlığı Risk Grubu: Fotoğrafların alınması, yalan hesap ve hesabın çalınması.
- Uygunsuz İletişim Risk Grubu: Çevrimdışı iletişim ve çevrimiçi iletişim.
- Bağımlılık Risk Grubu: İnternet bağımlılığı, bilgisayar bağımlılığı ve oyun bağımlılığı.
- Saldırganlık Risk Grubu: Siber zorbalık, küçük düşürme, taciz edilmek ve birbirlerini tehdit...(Yaman ve diğerleri, 2017, 424)

Dijital çağda savrulan çocukların ebeveynleri, dijital dünyanın talepleri ile çocukların ellerinden akıllı telefonları ve oyun konsollarını zorla çekip almanın uygulanabilir gerçekliğini dengelemeye çalışmaktadır. İnterneti kullanırken çocukların güvende olmalarını sağlamanın yanı sıra, ekran karşısında geçirdikleri zaman ile açık havada geçirdikleri zamanı dengelemeye çalışıyoruz. Dijital çağ teknoloji vazgeçilmez bir şey, onu kullanıp kullanmamanın artık tartışılacak bir tarafı da kalmamıştır (Goodwin, 2018, 13). Bu tip olumsuz deneyimler, söz, dijital medya ve onun değişimi ile medyanın gençlerin yaşamında oynadığı artan karmakarışık sosyal role geldiğinde yetişkinlerin kopuk ve ulaşılmaz olduğu algısını derinleştirmektedir (Hobbs, 2010, 89). Bu süreçte temel sorun; "Çocukların dijital çağın imkanlarından faydalandığı ama esiri de olmadığı bir ortam oluşturabilir miyiz?" ve "Dijital çağda ebeveynler ve eğitimciler olarak çocuklar için neler yapmalıyız?"

4. Araştırma Yöntemi

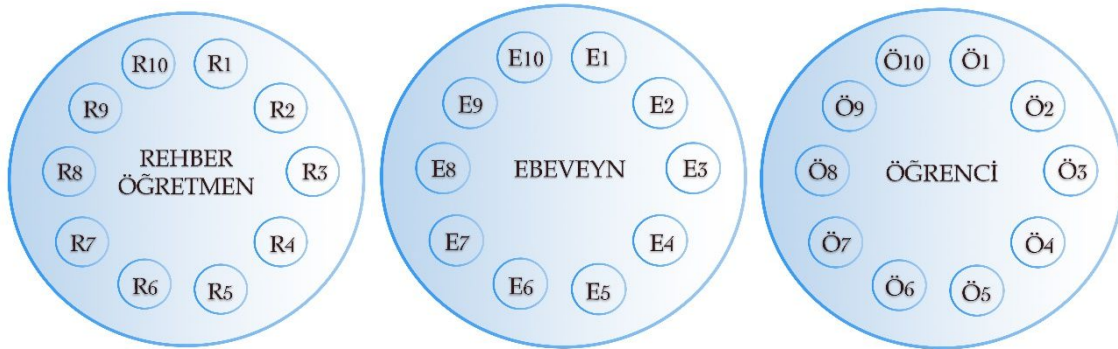
Çalışma nitel veri toplama ve analiz tekniklerinin kullanıldığı betimleyici bir araştırmadır. Nitel araştırmalarda kullanılacak olan veri toplama yöntemlerinden biri de odak grup görüşmesidir. Bu çalışmada odak grup görüşmesi ile ilgili kavramsal bir çözümleme yapılmaktadır. Çalışmanın amacı, ortaokul çocuklarının internet ve mobil iletişim teknolojileri ortamlarında karşılaştıkları riskleri ve zayıf yanlarını belirlemektir. Çalışmada öğrencilerle, ebeveynlerle ve psikolojik danışmanlık hizmeti sunan rehber öğretmenleriyle görüşülerek genel risk ve zayıflık tanımlamalarına yönelik veriler zenginleştirilmeye ve bu çerçevede güvenli dijital dünyanın dinamiklerini belirlemeye ve ailelere yönelik öneriler sunulmaya çalışılmıştır. Odak grup görüşmelerinin amacı, belirlenen bir konu hakkında katılımcıların bakış açılarına, yaşantılarına, ilgilerine, deneyimlerine, eğilimlerine, düşüncelerine, algılarına, duygularına, tutum ve alışkanlıklarına dair derinlemesine, detaylı ve çok boyutlu nitel bilgi edinmektir. Bu kapsamda odak grup görüşmeleri, bireysel eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesine olanak tanımaktadır. (akt. Çokluk, Yılmaz ve Oğuz, 2011, 98-99).

4.1. Çalışma Grubu ve Veri Toplama

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak odak grup çalışması tercih edilmiştir. Odak grubu görüşmesi, önceden belirlenmiş bir konu hakkında, yine önceden belirlenmiş bir grup katılımcının düşüncelerini öğrenmek için planlanmış bir tartışmalar serisi olarak tanımlanabilir. Burada katılımcılar birbirleriyle anlaşmak zorunda olmadıkları gibi mutlak surette ayrılığa düşmeleri de gerekmez. Amaç, sağlıklı bir tartışma ortamı oluşturarak, araştırılan konuya ilişkin farklı bakış açıları, fikirler, değerlendirmeler ve yaşantılardan derlenen zengin bir içerik elde etmektir (Baş ve Akturan, 2008, 103; Yıldırım ve Şimşek, 2008, 152).

Çalışma, Kayseri ilindeki 3 farklı sosyoekonomik düzeyi örnekleyen 12 ortaokulu kapsamaktadır. Bu hedef doğrultusunda çalışmanın yapılacağı okullar iki aşamalı bir sürecin sonunda belirlenmiştir. İlk aşamada, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan Kayseri ili için 'cadde-sokak-bulvar-mahalle' bazında gelişmişlik düzeyleri talep edilmiştir. Çünkü doğrudan okullara yönelik bir sosyoekonomik sınıflandırma verisi bulunmamaktadır. TÜİK gelişmişlik düzeyini 3 farklı kod (gelişmiş, orta gelişmiş ve gelişmemiş) ile tanımlamaktadır. Bu tanımlamalar ulaşım ve altyapı hizmetleri, bina ve konutların niteliği ve kira bedelleri gibi niteliklere göre oluşturulmuştur. İkinci aşamaya gelindiğinde ise mevcut veriler ışığında harita üzerinden gelişmiş, orta gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerin hinterlandındaki ortaokullar arasından 12 okul tespit edilmiştir. Bu okullardan 10 tanesinden dönüş sağlanmıştır ve bu kapsamda her okuldan 1 rehber öğretmen, 1 ebeveyn ve 1 öğrenci olmak üzere her bir odak grup görüşmesi 10 kişiden oluşmak üzere 3 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Veri analizinde katılımcılar; rehber öğretmenler (R), ebeveynler (E) ve ortaokul öğrencileri (Ö) olarak kodlanmıştır.

Şekil 1: Odak grup görüşmeleri katılımcılarının veri analizindeki kodlanma biçimleri...

Veriler ses kayıt cihazı ve kamera ile kayıt altına alınmıştır. Her bir görüşme 70-90 dakika arası sürmüştür. Soru ve yanıt dayalı olarak yapılan görüşmelerde genelden özele 5 adet soru yöneltilmiştir. Soruların sohbet ve günlük kullanım tarzına uygun olmasına dikkat edilmiştir. Katılımcıların U şeklinde oturmaları sağlanmış ve masalara birer kalem ve kâğıt konulmuştur. Giriş kısmında araştırmanın amacı açıklanmış, katılımcıların kısaca kendilerini tanıtmalarıyla görüşmelere başlanmıştır. Verilerin toplanmasında, çözümlemesinde ve değerlendirmelerde katılımcıların gerçek isimleri ve hangi okuldan geldikleri ile ilgili bilgiler saklı tutulmuş, kullanılmamıştır.

4.2. Veri Analizi

Okul topluluğu üyelerinin internet ve mobil iletişim teknolojileri ile etkileşimin olası riskleri üzerine düşüncelerini ortaya koymayı amaçlayan odak grup çalışmasında 3 farklı grup oluşturulmuştur. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak odak grup görüşmelerinden yararlanılmış ve katılımcılara yöneltilen soruların her biri tema olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda; yapılan odak grup görüşmelerinde katılımcılara aşağıdaki konulara ait sorular sorulmuş ve tartışmaya açılmıştır:

- Çocukların gündelik yaşamında internet ve mobil iletişim teknolojilerinin yeri nedir ve neleri belirlemektedir?
- İnternet'in çocuklar üzerinde ne gibi olumsuz etkileri olabilir? Çocukların çevrim-içi ortamlarda karşılaştıkları riskler nelerdir?
- Çocukların çevrim-içi risklere karşı korunmasında yönelik öneriler nelerdir?
- Çocukların dijital ortamdaki yaşam biçimleri ne şekilde evrilmektedir?

4.3. Bulgular ve Analiz

4.3.1. İnternet ve Mobil İletişim Teknolojileri ile Etkileşimin Olası Riskleri Üzerine "Rehber Öğretmen" Görüşleri

Okul rehber öğretmenlerine göre risklerin başında gündelik hayatta internet ve mobil iletişim teknolojileriyle geçirilen sürenin oldukça fazla olması gelmektedir. Diğer risklerin başlıcaları ise; çocukları tembelleştirmesi ve hayatı çabuk tüketmelerine neden olması, şiddeti sıradanlaştırması, oyun bağımlılığı, oyundaki başarının zeka göstergesi ve güç gösterisi olarak algılanması, siber zorbalık örnekleri, ödevlerin web sitelerinden hazır şekilde edinilmesi, emek vermeden her şeyin hazır edinilme isteği, aşırı şiddet ve aşırı cinsel içeriklerin paylaşımı, dikkat eksikliğine neden olması, kendilerini ifade etme ve iletişim kurmada pasifleşmeleri, sosyal medyayı takipleri sonucunda birçok konuda kendilerini yetersiz hissetmeleri, 'youtuber'ların etkisinde kalmaları olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç ise teknolojik bağımlılık seviyesinde değerlendirilmekte ve önlem alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Yabancılarla sahte hesaplar üzerinden iletişime geçilmesi, ailelerin aldığı önlemlerin ve sınırlamaların okuldaki arkadaşlık ilişkileri nedeniyle ihlal edilmesi de başka bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Rehber öğretmenlerin konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

R5

"Çok uzun saatler dijital dünyadalar, zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorlar. Hatta bunu çok gurur duyulacak bir şeymiş gibi anlatıyorlar. Toplu oyun oynamalarını önemli bir başarıymış gibi sunuyorlar."

R7

"Bir öğrenci vardı, dijital dünyaya hakim, bir gün okula geldiğinde yüzü solgundu ve sanki madde bağımlısı da o gün ilacını almamış gibiydi; iletişim kuramıyor, değişik davranışlarda bulunuyor, böyle sürekli bir hırçnlık hali...Sonra öğrendik ki bilgisayarı bozulmuş ve onun yansımaysıymış bütün bunlar."

R4

"Sınıf içerisinde iyi iletişim kuramayan ve akademik seviyesi vasatın altında olan bir öğrencimiz var ama online oyunlarda çok iyi olduğu için sınıf içinde liderlik pozisyonuna gelmiş durumda."

R1

"Görüştüğümüz öğrenciler de daha çok bilgisayara ve cep telefonuna ayırdığı vakti ayarlayamama sorunu var, istese de bırakamadıklarını söylüyorlar. Ben derslerime vakit ayırmak istiyorum ama yine de yapamıyorum diyorlar."

R7

"Başka bir sorun devlet kitaplarının ödev kısmında verilen sorunların hepsinin cevapları internette hazır. Öğrenci düşünmeden, araştırma yapmadan hatta ne yazdığını bilmeden bunlara sahip oluyor. Bir de öğrencinin başarısı düştükçe dijital dünyaya daha fazla bağımlı hale geldiğini görüyoruz."

R8

"Dijital bağımlılık yaşayan öğrencilerin çoğu akademik başarısı düşük olan öğrenciler. Bir de akademik başarı sağlayamıyor ama internette oyunda kazandığı başarıyla tatmin oluyor. Gerçek hayattan alamadığı hazzı oradan alıyor."

R6

“En büyük sorun oyun bağımlılığı. Hatta bir öğrenci annesinin cebinden gizlice aldığı parayla okul saatinde internet kafeye gidiyordu. Ben daha önce lisede görev yapmıştım orada daha çok siber zorbalık örnekleri yaşıyor, ortaokulda daha çok oyun bağımlılığıyla ilgili sorunlar yaşıyor.

R7

“Bu bağımlılık konusunda ebeveyn çok zor durumda çünkü kısıtlama getirdiğinde öğrenci çok mutsuz.”

R8

“5 ve 6’larda daha çok cinsel içerikleri takip söz konusu, 7. ve 8. sınıflarda ise çok oyun oynamayla vakit geçiriyorlar.”

R5

“En büyük sorun şiddet içerikli oyunları çok fazla oynamaları ve bunun davranışlarına fazlasıyla yansımadır. Her türlü sorunları şiddetle çözmeye çalışıyorlar, hiçbir şekilde konuşarak çözüm üretmiyorlar.”

R7

“Aslında kız öğrenciler daha çok sosyal medyayı kullanıyorlar, Instagram veya Facebook gibi...Buralarda daha aktifler, erkek öğrenciler ise daha çok oyun üzerine yoğunlaşıyorlar.”

R9

“Dijital dünyaya olan ilgileri öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarını zayıflatıyor. Kaybedeni olmayan bir sanal dünyada yaşıyor, gerçek yaşamda sanal yaşam birbirini tutmuyor. Dikkat eksikliğine sebep oluyor.”

R10

“Öğrencilerin benlik algılarının gerilediğini düşünüyorum. Sosyal medyayı çok fazla takip ediyorlar ve sürekli yarış içerisindedirler. Sosyal medyada karşılaştıkları şık ve güzel insanlar karşısında kendilerini yetersiz hissetmeye başlıyorlar.”

R7

“Bir de en çok takip etmeyi sevdikleri ‘youtuber’lar var. Onlar gibi konuşuyorlar, farklı bir dilleri var. Aslında tam dünyalarını anlayabilmek için benim de onlar gibi bunları takip edip, o yere gelmem lazım.”

R2

“Gerçek kimliğini bilmeden insanlarla etkileşime geçiliyor. Ve çocuklar 10-14 yaş aralığında kendi kimlikleriyle, benlikleriyle dijital dünyadalar. Ve bunun bir risk olduğunun farkında bile değiller. O yüzden bazı sorunlarla karşılaşınca çaresizlik hissediyorlar.”

R9

“Bir de 7. ve 8. sınıflar internette gördükleri ilişki biçimlerini gerçek hayata yansıtmaya çalışıyorlar, sorun yaşadığı zaman da ebeveyn ve öğretmenlerinin olayı abarttığını düşünüyorlar.”

R3

“Aileyle konuşuyoruz; ‘benim çocuğumun hiçbir hesabı yok’ diyor; halbuki sahte hesap açıyor, oradan yürütüyor. Tedbir aldığını düşünüyor aileler, çocuğunu sosyal medyada olmadığını düşünüyor ama öyle olmuyor...”

R5

“Instagram üzerinden sahte hesap açıyorlar, tanımadıkları birçok kişiyle görüşüyorlar. Kız çocuklarında daha fazla rastlıyoruz bu tür vakalara. Ailelerinden gizli bir şeyler yapma isteği, heyecan yaşama isteği bunları yapmalarına neden oluyor.”

R7

“Okul içinde bildikleri öğrencileri sosyal medyadan bulup hoşlanmadıkları mesaj içerikleriyle onları rahatsız ediyorlar. Hatta şifre kırarak birinin hesabına sahip olup onun arkadaşlarına hoş olmayan mesajlar atıyorlar. Siber zorbalık örnekleri sergiliyorlar.”

Ailelerin internetle geçirilen zamanı sınırlandırması ve içeriğini kontrol etmesi ve eğitim kurumlarının düzenleyeceği etkinliklerinin (özellikle drama eğitimi) çözüm olabileceği vurgulanmaktadır. Yasaklamak yerine kontrollü kısıtlama önerilmektedir. Önerilerden biri de her öğretmenin drama eğitimi ve psiko-drama eğitimi alması yönündedir. Ayrıca ebeveynin çocuklarla iletişiminin iyi olmasının dijital dünyada

karşılaşılan riskleri azalttığı belirtilmektedir.⁷ Çocuklara dışardan müdahale şeklinde değil ancak dijital dünyanın içinden seslenilmeli, ulaşılmalı görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu konuda rehber öğretmenlerin yeterli teknik bilgiye ve gerekli motivasyona haiz olmadıkları belirlenmektedir.

R1

“Aile çok bilinçli hareket etse de, bu sorunlu alanları okulda öğreniyorlar ve çok çabuk yayılıyor. Bazı aileler de internete sınırlama getirerek güvenliğini sağlıyorlar.”

R7

“Yasak geldiği zaman, çocuk internet bağımlısı ise farklı arayışlar içerisine giriyor, internet kafeye gitmeye başlıyor, parası yoksa velisinin cebinden almaya başlıyor.”

R2

“Okul servis şoförlerinin cep telefonlarını kullanmak suretiyle bile bu yasakları delmeye çalışanlar var; annemi arayacağım diye telefonu alıp, hemen bu sitelere girmeye çalışanlar bile var.”

R4

“Yasaklar çocukları hırçınlaştırıyor, ailelere ne çok fazla internetle zamanlarını geçirmelerini ne de tamamen yasaklamayı öneriyorum. Böyle olunca velilerin de gönülleri oluyor; velilerimiz bu konuda tamamıyla masum değiller.”

R9

“Bu sorunla ilgili dijital dünyanın sorunları ile ilgili, bırakın aileleri öğretmenlerin de eğitim alması gerektiğini düşünüyorum. Zaten dijital dünyayı çocuklar daha iyi biliyor, ben araştırarak sorarak o dünyaya dahil olmaya çalışıyorum ama aileler bilmiyor.”

R3

“Ben rehberlik saatlerinde ailelere de şunu söylüyorum; kısıtlama çözüm değil. Sınırlama getirilmeli ve kontrollü olmalı. Çünkü günümüzde çocuklarla ilgili en büyük sıkıntı şu; nedenini bilmedikleri şeyler var, kuralları koysak bile işletmekte zorlanıyoruz.”

R2

“Böylesi bir dünyanın zararlarına karşı dışardan değil de yine aynı kanalları kullanarak önlem alınabileceğini düşünüyorum. Aynı dille önlem alınması gerektiğini düşünüyorum. Kısıtlamaktan öte takip ve haberdar olma ve bu yine aynı ortamda, dijital ortamda mümkün.”

4.3.2. İnternet ve Mobil İletişim Teknolojileri ile Etkileşimin Olası Riskleri Üzerine “Ebeveyn” Görüşleri

Öğrenci velilerine göre çocuklarına yönelik en önemli riskler internet ve mobil iletişim sistemleriyle geçirilen zamanın fazlalığı, çocuklarının şiddet içerikli oyunlar oynaması, şiddet ve cinsel içerikli görüntülerle karşılaşmaları ve buna meyletmeleri, sosyal yaşamdan kopmaları ve bu durumun eğitim süreçlerini olumsuz etkilemesi gelmektedir. Veliler, dijital dünyadaki bu yaşam biçimini hastalıklı bir süreç olarak değerlendirmekte ve kendilerini bu konuda zorlanmış ve çaresiz hissetmektedirler. Dijital dünyanın imkanlarından çok riskleriyle uğraştıklarını ifade ediyorlar. Temel hedefleri ise dijital yaşamın risklerini en

⁷ Ünver ve Koç'un yaptığı araştırmaya göre de internet etkinliklerini ebeveynleri ile paylaşan ergenlerin siber zorbalık, problemli internet kullanımı ve riskli internet davranışları puanlarının düşük olduğu görülmüştür. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre ise, internette ziyaret ettiği siteleri anne ve babasına söyleyen öğrencilerin problemli internet kullanımı, siber zorbalık ve riskli internet davranışları toplam puanlarının, ziyaret ettiği siteleri anne ve babasına söylemeyen öğrencilere göre anlamlı derecede düşük olduğudur. Elde edilen verilere göre, interneti günlük 0-2 saat arasında kullananların siber zorbalık, problemli internet kullanımı ve riskli internet davranış puanları, günlük 3 saat ve üzerinde kullananlara göre anlamlı derecede düşüktür (2017, 131). Ancak mevcut tavsiyelerin ampirik olarak test edilmediğini ve bilimsel olarak doğrulanmadığını belirtmek gerekmektedir. Mevcut tavsiyeler ayrıca bütün ekranları eşit kabul eder; tablette bir hikaye oluşturarak geçirilen bir saat, şiddet içeren bir bilgisayar oyunuyla geçirilen bir saatten nitelik bakımından farklıdır. İnternet görüşmeleri sayesinde büyükannenle konuşmak televizyon izlemekle aynı şey değildir. Bunlar nitelik bakımından farklı deneyimlerdir. Dolayısıyla, sadece kronolojik yaşlarına dayanarak bütün çocuklar için güvenli sayılabilecek kesin, ölçülebilir bir zaman tavsiyesinde bulunmak imkansızdır (Goodwin, 2018, 20). Bunun yanında Prensky, artık kendilerini eğitmek görevimiz olan genç insanların bizim o geçmişte olduğumuz genç insanlar olmadıklarını belirtmektedir. Bir başka ifadeyle ‘eyleme geçmeden önce yetişkinlerin öğretimine ihtiyaç duyan çocuklar’ olmadıklarını kaydetmektedir. Kendileriyle çalışmak ve beraber keşifler yapmak durumunda olduğumuz ‘tamamı birbirleriyle ağlarla bağlı, genişletilmiş zihinler’ olarak düşünülebilirler. Bu insanlar, halen çocuk olsalar da doğru bir yönlendirme ile dünyayı kişisel, bölgesel ve küresel olarak önemli derecede iyileştirebilmek gücüne sahip insanlar olduğuna inanmaktadır (2017, 197).

aza indirgeyerek, imkanlarından faydalanabilmektir. İnternette geçirilen süre noktasında koydukları sınırlamanın çocuklarıyla olan ilişkiyi olumsuz etkilediğini belirtiyorlar. Ayrıca bu alana yönelik sınırlamaların okuldaki diğer arkadaşları yüzünden ihlal edilmesi başka bir sorun olarak değerlendiriliyor. İnternet ve mobil iletişim teknolojileri, çocukların sosyalleşmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Ebeveyn için oyuna yönelik riskler ise; oyun içeriklerinin şiddet içerikli olması (öldürmeye yönelik), online oyun oynarken yabancılarla iletişim kurulması, oyundaki başarı veya başarısızlığın olumsuz psikolojik etkileri, oyunlar yüzünden şiddete daha meyilli olunması olarak sıralanabilir. Sahip olunanla yetinilmemesi, kişiliklerin olumsuz etkilenmesi, kültürel değerlerin deforme olması, ahlaki çöküntü yaşanması, dikkat dağınıklığı ve agresif davranışlar bu teknolojilerle ilintilendirilmektedir. Çocukların iletişim kurmama istediği ve dinleme sorunlarının aile içi iletişimi ve ilişkileri olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Çocukların sağlık açısından baş ağrısı ve göz kızarması gibi sorunlarının ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Ebeveyne göre temel risk, çocukların gelişim evrelerinin bu sorunların toplamı yüzünden olumsuz etkilenmesidir. Ebeveynlerin çevrim-içi riskler üzerine görüşleri şu şekildedir:

E1

“Bence başladığımız gibi planladığımız gibi gitmiyor. 10 dakikalık bir iş internete giriyorlar ve saatlerini orda geçiriyorlar. İnternete giriş amacı çok farklı olsa dahi devamında bu süreç uzayıp farklı alanlara kayabiliyor. Bir başka risk ise ulaşmaması gereken içerikler var; şiddet ve cinsel içerikli görüntüler...”

E9

“Bence en zararlı hali, internetin çocukları kendilerine bile zarar verecek hale getirmesi. Çocuklarda intihar vakaları çok fazla gerçekleşiyor. Sonrasında cinsel içerikli yayınlar, bu yönde çocukların kullanılması, kötü insanlar tarafından tehdit edilmesi vs.”

E2

“Bağımlılık bence en büyük sorun. Bir sigara bağımlılığı gibi sanki...” Bugün oynamam lazım anne, oynamadan okula gidemem” diyor. Sosyal yaşamdan kopuyor bir de, başarısını etkiliyor.”

E3

“Evet benim çocuğum da kullanıyor (bağımlılık yapan bir durum veya hastalıktan bahseder gibi konuşuyor). Kontrolü kaybedebiliyorlar. Açıyor bir görüntü seyredeceğim diyor, alarm kuruyorum çaldığı zaman uyarıyorum, bırakıyorum. İnternette geçirilen süre konusunda sorun yaşıyoruz.”

E10

“Düşünmeyen, söylediklerini dinlemeyen, dinlemediği için anlamayan ve asla yazı yazamayan çocuklar yetişiyor. Bunda dijital dünyanın çok etkili olduğunu düşünüyorum.”

E5

“Aile bağları kalmıyor. Çocuklarımla iletişim kurmaya çalışıyorum ama olmuyor. Önceden daha çok paylaşımda bulunurlardı şimdi büyüdükçe paylaşımları da azalıyor. Sürekli ya telefonda ya internetteler.”

E4

“Dijital dünyaya ebeveyn olarak bizim de hakim olmamız gerekiyor. Bilmediğimiz noktada keskin kararlar alıyoruz bu konuda biz yeterli olmadığımız için. Çocuklarımız bunların zararlarından çok faydalarından nasıl yararlanırlar, bunun derdindeyiz, sıkıntılıyız bu konuda.”

E9

“Ben oğluma şiddet içeren oyunları yasaklıyorum ama çocuğum arkadaşlarının oynadığını kendisinin neden oynayamadığını sorguluyor. Siz koruyan değil her şeyi sınırlayan bir anne konumuna geliyorsunuz. Ve bu konuda kendine haksızlık yapıldığını düşünüyor.”

E6

“Dijital dünya yüzünden dikkat dağınıklığı oluyor ve agresifleşiyor. Oyun oynuyor, kaybetmeyi de hazmedemiyor, sonra tekrar oynama istediği doğuyor, hırs yapıyor. Aileyle, arkadaşlarıyla geçireceği vakti minimuma indiriyor, oyunla vakit geçirip, oyunla başarılı olmaya çalışıyor.”

E7

“Çocuklarımızı bu dijital dünya kişisizleştiriyor, ahlaki yönden çöküntü yaşıyor. Benim çocuklarım da Pubg oynuyor ama engel koymuyorum. Bıkmasını bekliyorum. Ben sabırla

beklemeyi seçiyorum. Anneler o kadar zor durumdaki, yetersizleştik çocuklarımız için artık. Sadece dua ediyorum, anlayışlı olmaya çalışıyorum.”

E8

“Bence dijital dünyanın çocuklarımıza verdiği en büyük sıkıntı psikolojilerinin bozulması. İkinci olarak, sosyalleşme ve iletişim özürü hale getirmesi. Üçüncüsü olayları ciddiye alamıyorlar. Hayatı oyun gibi algılıyorlar, sanki ölen bir kalkıp ayağa tekrar hayatı yaşayacakmış gibi algılıyorlar.”

E2

“Bir kere çocuğumun oyun oynarken hiç tanımadığı birileriyle ailevi bilgileri paylaştığını farkettilik, hemen müdahale ettik. Tabi babası da ben de sert bir şekilde uyardık.”

E8

“Tanımadığı kişilerle iletişim kurmadan önce benimle paylaşır kızım.”

E2

“Rehber öğretmeniyle görüştük, sınırlama getirdik. Evde tableti yok, bilgisayarı yok ona rağmen babası ve benim telefonu kullanmasıyla ancak sınırlama getirebiliyoruz. Bıraksak saatlerce oynayabilir. ‘Anne biraz daha’ diyor her zaman.”

E10

“Benim çocuğumun kendi telefonu yok, oyun bağımlılığı hiç yok. Ama şimdi küçük belki ondan söz dinliyor sonrasında ne olacak bilemiyorum. Telefon almamaya ne kadar direneceğim bilmiyorum. Bu çok korkutucu gerçektir.”

E4

“Aslında hepimiz dertliyiz, bu dijital dünyada çocuklar bizden daha iyiler ama bu dijital dünyanın elinden nasıl kurtarırız bunun derdindeyiz. Allah’a dua ediyoruz.”

E9

“Eğitimle ilgili sınırsız kullanmasına müsaade ediyoruz ama oyun oynama, youtube izleme ancak hafta sonları izin veriyoruz. Bazen yoğun olduğu zamanlarda ya da rahatsız olduğu zamanlarda sınırları zorluyor. Ama mümkün mertebe kısıtlamaya çalışıyoruz.”

E7

“Belirli aralıklarla kendimi gösteriyorum, sorumluluklarını hatırlamalarını sağlıyorum. Ama yasak koymuyorum, okul için de kullanıyorlar, eğlence için de kullanıyorlar. Eşim yoğun çalışıyor bir de tatlı baba rolü oynuyor. Ben tek başıma mücadele veriyorum bu süreçte.”

E4

“Aslında kanaatsiz bir gençlik yetişiyor. Dünyalık olarak sahip olduğu hiçbirşeyi yeterli olarak görmüyor. Sokağa çıksa bir şey görecektir, deneyimleyecek ama. Önceden ailelerimiz bizi sokaktan içeri getirmeye çalışıyordu şimdi biz çocuklarımızı sokağa çıkarmaya çalışıyoruz.”

E2

“Benim oğlumda da şiddet eğilimi oluşuyor. Ben kısıtladığım için bozuluyor. Aramızdaki gerginlik veya bana uyguladığı şiddetin sebebi tamamen online oyunu sınırlandırmayla ilgili. Bunun dışında şiddet meyilli bir hareketi hiçbir zaman olmuyor.”

E9

“Küçük yaşta kontrol ediliyor da büyüdükçe, kendilerini ispatlamak için bir birey olduklarını göstermek için özellikle cep telefonlarına bakılmasını, kontrol edilmesini istemiyorlar. Kontrol edeceğim zaman da mesajlar siliniyor o şekilde bana veriliyor cihaz.”

Ebeveynler, çocuklarına özel tablet, bilgisayar veya akıllı telefon almamanın bir çözüm olduğunu düşünmektedir. Hafta içi (okul zamanı) çocuklara internet yasağı getirmek ve hafta sonu kullanılmasına izin vermek bir yöntem olarak uygulanmaktadır. Bu konuda ebeveyn olarak model olabilmenin önemine dikkat çekilmektedir. Yasaklamanın çözüm olmadığı ve sınırlamanın daha etkili olduğunu; bunun yanında ebeveynin de dijital dünyayı öğrenmesi gerektiği önerilmektedir. Güvenli internet konusunda sorun yaşanmaktadır ve veliler bu konuda ne yapacaklarını tam olarak bilememektedirler. Ebeveynin, çevrimiçi risklere yönelik olarak geliştirilen kısıklı mod veya güvenli internet noktasında aile profili ve çocuk profili modülü hakkında bilgileri bulunmamaktadır.

4.3.3. İnternet ve Mobil İletişim Teknolojileri ile Etkileşimin Olası Riskleri Üzerine “Öğrenci” Görüşleri

Bu kapsamda görüşülen ortaokul öğrencileri için ise internet ve mobil iletişim teknolojileriyle geçirilen zamanı kontrol edememe sorunu başta gelmektedir. Erkek öğrencilerin başlıca internet kullanım nedeni oyun, kız çocuklarının ise sosyal medyadır. Çocukların en yaygın kullanım biçimini arkadaşlarıyla

online oyun oynamak, sosyal medya içeriklerini ve 'youtuber'ları takip etmek oluşturmaktadır. Çocuklar, bu cihazlarla geçirilen zamana yönelik kısıtlamaları anlamsız bularak, eleştirmektedirler. Bu cihazlara ayrılan zaman konusunda kendi kendilerini kısıtlayabileceklerini düşünmektedirler. Bir de internette vakit geçirirken her an ailelerinden uyarı gelecek kaygısı taşımakta ve bu durum onları çok rahatsız etmektedir. Sosyal medya üzerinden oluşturulan arkadaş gruplarında siber zorbalık örnekleriyle karşılaştıkları için sorunlar yaşamaktadırlar. Online oyun oynarken tanımadıkları kişilerle iletişim kurmaları yaygın ve normal bir davranış olarak görülmektedir. Tabletleri ve bilgisayarları olmayan çocuklar, ebeveynin akıllı telefonlarıyla internete girmektedir. Bu cihazlarla fazla zaman geçirilmesi halinde baş ağrısı ve göz ağrısı yaşandığı belirtilmektedir. Youtube'un çevrimiçi risklere yönelik uygulaması 'kısıklı mod' hiçbir öğrenci tarafından bilinmemektedir. Cinsel içerikli görüntülerle oyun oynarken veya Youtube izlerken ortaya çıkan reklamlar yüzünden karşılaştıklarını ifade etmektedirler.

Ö1

"Cep telefonunun başında fazla zaman geçirdiğim zaman ödevlerimi yetiştiremiyorum. Günde 1-2 saat geçiriyorum ama o bile ödevlerimi aksatmama neden oluyor."

Ö7

"Çoğu zaman Whatsapp'tan gruptan yazışıyoruz sonra birlikte oyunda buluşarak Pubg oynuyoruz."

Ö8

"Ben hafta içi internette oyun oynamıyorum. Haftasonu günde 3 saat oynuyorum. Hafta içi yasak geldi, bilgisayar veya tabletim yok, oynarsam annemin veya babamın telefonundan oynuyorum."

Ö2

"Pbg oynuyorum, Apex oynuyorum. Youtube'dan müzik dinliyorum. Ara sırada internetten ders içeriklerini ediniyorum."

Ö7

"Oyun oynuyordum, rehber öğretmenlerle görüştüğümde sonra annemler sınırlama getirdiler. Günde yarım saat veya bir saat oynuyorum. Test indirip sınav haftasında testleri çözüyorum."

Ö10

"Bu aralar internet yok. Haftasonu akşamları internete giriyorum. Bilgisayarım var ama oyun yok. Bazen Instagrama giriyorum."

Ö6

"Yapyap'taki youtuberları takip ediyorum."

Ö1

"Kendi telefonum var, Whatsapp ve Instagramı kullanıyorum. Sınıf arkadaşlarımla konuşmak için kullanıyorum ve ödev sormak için kullanıyorum. Önceden Instagramda canlı maç yayınlarını takip ediyordum. Ama artık sıkıcı ve saçma gelmeye başladı."

Ö2

"Whatsapp, Instagram ve Skype hesabım var. Çoğunlukla kuzenlerimle ve arkadaşlarımla görüşüyorum. Rapçileri takip ediyorum, yeni şarkılarını arıyorum. Skype'yi oyun oynarken canlı görüşmeler için kullanıyorum."

Ö4

"Benim Instagram hesabım vardı ama sınıf öğretmenimizin isteği üzerine kapattık. Bazılarımız hesabını kapattı, bazıları da mesela benim gibi sadece uygulamayı sildik ama hesabım duruyor. Whatsapp kullanıyorum, arkadaşlarımla, annemle ve babamla görüşmek için."

Ö5

"Sınıfımızın bir Whatsapp grubu vardı, ödev paylaşımı oluyordu ama sürekli de bildirim geliyordu. Tatlışler, güzeller gibi saçma isimler koydular, bir de sınıftan olmayan erkek arkadaşlarını alıyorlardı gruba, bu durumdan rahatsız oldum zaten öğretmenizde başka gruplar kurmamıza kızılıyordu şimdi sadece iki arkadaşımla oluşturduğumuz bir grup var, diğerlerinden çıktım."

Ö10

"Bizim de bir Whatsapp grubumuz vardı ama bazı öğrenciler kavga etti, küfürleşmeler oldu, sonra gruptan erkekleri çıkardık sadece kızlardan oluşuyor grup. Saat 21.00'de ödevi soruyorum, gece 01.00'de cevap geliyordu. Bunlardan rahatsız oluyoruz."

Ö3

“Bazen oyuna giriyorum, kim iyi oynuyorsa, puanı çoksa onunla iletişim kurup, onu oyuna alıyorum. Yabancı milletlerden bile oluyor, bir kere Rus çıktı anlaşılmadık bir türlü.”

Ö2

“Bir kere oldu, 4-5 Pubg oynamıştım (ortalama 2,5-3 saat) ama gözüm ve başım çok ağrıdı.”

Ö8

“Bir kere 4 saat boyunca oynadım. Sonra 1 ay ceza aldım. Ondan sonra çok başım ağrıdı.”

Ö10

“Oyun oynarken sürekli annem bir test verecek, bölecek kaygısı yaşıyorum.”

Ö4

“Instagrama o kadar dalıyorsunuz ki, sonra dünyaya geri gelmiş gibi oluyorum, hipnoz edilmek gibi.”

Ö7

“Biz de yasaklıyorlar, sonra bıktıyorlar, oyun oynarken annem istediğiniz kadar oynayın diyor ama öyle bir söyleşi var ki aslında çok kızıyor.”

Ö3

“Bu konuda bir sınırlama olmamalı, eninde sonunda bırakacağız.”

Ö1

“Ben kendime göre bir kısıtlama koyabilirim.”

Ö2

“Bence insan kendini biliyor, kendi kendine kısıtlayabilir.”

Ö5

“Annemle babamın beni kısıtlaması açıkçası buna bozuluyorum. Üzülüyorum çünkü kendini bilen insan kendini kısıtlamayı da bilir. Kendi kendini kısıtlamak bence en doğrusu.”

Ö6

“Bence insan kendi kafasında bitirmeli bence başka birisinin demesine gerek yok.”

Ö10

“Tabi insan kendini kısıtlamaya çalışıyor ama zor, o seni sürüklüyor. Artık telefon ısınıyor, elim yanmaya başlıyor.”

Ö7

“Youtube da reklamı atla tuşuna basıyorum ama bazen de çıkan reklama basıyorum yanlışlıkla, geri çıkana kadar sıkıntılı oluyor. Bir de oyun oynarken çıkıyor karşımıza mecburen de izletiyor.”

Ö5

“Bir keresinde uygunsuz bir reklam çıkmıştı zaten o günden sonra telefonumdan oyunları sildim.”

Ö10

“Video izlerken hep köşede duruyor uygun olmayan görüntüler, ben de annem gelecek de görecekti diye hep tedirgin oluyorum.”

Ö1

“Tiktok diye bir saçmalık var o çok çıkıyor karşıma. O sırada kulaklığımdan dinlemiyorsan, ses dışardan duyuluyorsa ve küfür denk gelirse annem baya bir kızıyor.”

Sonuç ve Öneriler

“İnsanlık bu yüzyılın başından beri adeta apansız içine itildiği dijital iletişim havuzunda çırpınıyor. Arada bir başını çıkartıp nefes almaya çalışırken bol bol da su yutuyor... Daha 15-20 yıl önce ayak parmaklarımızı çekinerek soktuğumuz dijital suya şimdi gırtlakınıza kadar batmış durumdayız; hem boğulmaktan korkuyoruz, hem de suyun bizi kaldırması, ayaklarımızı zeminden kesmesi hoşumuza gidiyor. Boğuluyor muyuz yoksa uçuyor muyuz?” diyen Şahin, (2019, VII) bu alanda yaşanan temel çelişkilere ironik bir şekilde işaret etmektedir. İnternet ve mobil iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlar çok önemlidir ve yerli yerinde kullanıldığı zaman oldukça faydalıdır ancak aynı zamanda bu teknolojiler zararları noktasında da insan hayatına dokunan en güçlü yaşam unsurlarındandır. Dijital teknolojiler hayatımızın geri dönüşü olmayan bir gerçeğidir ve fakat faydalara erişimi en üst düzeye çıkarırken, riskleri en aza indirebilme hedefi temel sorunlarımızdan biri haline gelmiştir. Bu sorunlu alanın merkezinde şimdilik sadece ‘çocuklar’ varmış gibi davranıyoruz. Dijital yaşamın sorunlu alanları aslında çok daha geniştir, şimdilik çalışma kapsamında okul topluluğu üyelerinin internet ve mobil iletişim teknolojileri ile etkileşimin olası riskleri üzerine düşünceleri ortaya konulmuştur. Bundan sonraki süreçte konuyla bağlantılı ve devamı niteliğinde benzer çalışmaların yapılması planlanmaktadır.

Çalışma kapsamında okul rehber öğretmenlerine göre çevrim-içi risklerin başında gündelik hayatta internet ve mobil iletişim teknolojileriyle geçirilen sürenin fazlalığı gelmektedir. Diğer risklerin ise; çocukları tembelleştirmesi, şiddeti sıradanlaştırması, oyun bağımlılığı, siber zorbalık örnekleri, ödevlerin hazır şekilde internet sitelerinden edinilmesi, aşırı şiddet ve aşırı cinsel içeriklerin paylaşımı, sosyal medyayı takipleri sonucunda birçok konuda kendilerini yetersiz hissetmeleri, 'youtuber'ların etkisinde kalmaları olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç ise teknolojik bağımlılık seviyesinde değerlendirilmekte ve önlem alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ailelerin internetle geçirilen zamanı sınırlandırması ve içeriğini kontrol etmesi ve eğitim kurumlarının düzenleyeceği etkinliklerinin (özellikle drama eğitimi) çözüm olabileceği vurgulanmaktadır. Yasaklamak yerine kontrollü kısıtlama önerilmektedir. Ancak rehber öğretmenlerin dijital yaşamla ilgili yeterli teknik bilgiye ve gerekli motivasyona haiz olmadıkları ifade edilmektedir.

Ebeveynlere göre çocuklarına yönelik en önemli riskler internet ve mobil iletişim sistemleriyle geçirilen zamanın fazlalığı, çocuklarının şiddet içerikli oyunlar oynaması, sosyal yaşamdan kopmaları ve bu durumun eğitim süreçlerini olumsuz etkilemesi gelmektedir. Ebeveynler, dijital dünyadaki bu yaşam biçimini hastalıklı bir süreç olarak değerlendirmekte ve kendilerini bu konuda zorlanmış ve çaresiz hissetmektedirler. Ayrıca dijital dünyanın imkanlarından faydalanmaktan çok riskleriyle uğraştıklarını ifade etmektedirler. İnternetle geçirilen süre noktasında koydukları sınırlamanın çocuklarıyla olan ilişkiyi olumsuz etkilediğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca bu alana yönelik sınırlamalarının okuldaki diğer arkadaşları yüzünden ihlal edilmesi başka bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Sahip olunanla yetinilmemesi, kişiliklerin olumsuz etkilenmesi, kültürel değerlerin deforme olması, ahlaki çöküntü yaşanması, dikkat dağınıklığı ve agresif davranışlar bu teknolojilerle ilintilendirilmektedir. Çocukların sağlık açısından baş ağrısı ve göz kızarması gibi sorunlarının ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Ebeveyne göre temel risk, çocukların gelişim evrelerinin bu sorunların toplamı yüzünden olumsuz etkilenmesidir. Hafta içi (okul zamanı) çocuklara internet yasağı getirmek ve hafta sonu kullanılmasına izin vermek bir yöntem olarak uygulanmaktadır. Ancak güvenli internet konusunda sorun yaşanmaktadır ve veliler bu konuda ne yapacaklarını tam olarak bilememektedirler.

Öğrenciler için ise internet ve mobil iletişim teknolojileriyle geçirilen zamanı kontrol edememe sorunu başta gelmektedir. Çocukların en yaygın kullanım biçimini arkadaşlarıyla online oyun oynamak, sosyal medya içeriklerini ve 'youtuber'ları takip etmek oluşturmaktadır. Çocuklar, bu cihazlarla geçirilen zamana yönelik kısıtlamaları anlamsız bularak, eleştirmektedirler. Kendi kendilerini kısıtlayabileceklerini düşünmektedirler. Sosyal medya üzerinden oluşturulan arkadaş gruplarında siber zorbalık örnekleriyle karşılaştıkları için sorunlar yaşamaktadırlar. Online oyun oynarken tanımadıkları kişilerle iletişim kurmaları yaygın ve normal bir davranış olarak görülmektedir. Youtube'un çevrimiçi risklere yönelik uygulaması 'kısıklı mod' hiçbir öğrenci tarafından bilinmemektedir. Cinsel içerikli görüntülerle oyun oynarken veya Youtube izlerken ortaya çıkan reklamlar yüzünden karşılaştıklarını ifade etmektedirler.

Dijital yaşamın ortaya koyduğu sorunlar sadece çocukların veya ebeveynlerin değil tüm toplumun temel sorunlarından; özellikle bu sorunlarla başetmenin yollarını aramak, eğitim kurumlarına, sivil toplum örgütlerine ve devletin aile ve çocuk ile ilgili birimlerine düşmektedir ve bu alana yoğunlaşılması gerekmektedir. Acilen bir yol haritası belirlenmeli, bir eylem planı geliştirilmeli ve işin içinde aile ve eğitim kurumlarının olduğu bir bilinçlendirme faaliyetine girilmelidir. Çocukların dijital dünyada yaşadığı sorunlara yönelik olarak hem ebeveynler hem de rehber öğretmenler çaresiz gözükmektedir. Çocuklara güvenli internet kullanımı konusunda destek olabilecek eğlenceli, çekici ve eğitsel içerikler sunmak, bunun eğitim kurumlarında yapılması, motivasyon ve etkililik açısından daha önemlidir. Araştırmadan elde edilen bilgiler doğrultusunda ebeveynler, eğitimciler, iletişim ve eğitim alanındaki araştırmacılara yönelik olmak üzere bazı öneriler derlenmiş ve geliştirilmiştir:

- İyi bir dijital ebeveyn olabilmek için ilk başta çocuklarla iletişim halinde olunması; sakin, açık ve doğru bir iletişim kurulması gerekmektedir.
- Ebeveyn filtreleri kullanılmalı; böylece çocukların görülmesinin istenmediği içeriklerden korunmak mümkün hale gelecektir. Güvenli internet hizmeti kullanmak için internet servis sağlayıcıyla iletişim kurulmalıdır.⁸
- Temel kurallar ve yaptırımlar konulmalı (yemek vakti internet kullanmama, geceleri odalarına cihazları götürmeme vs.)

⁸ Bu konuda daha fazla bilgi almak ve evlerimizde güvenli bir internet için ortamı sağlayabilmek için <http://www.guveninet.org/> sitesinden gerekli bilgileri edinilebilir.

- Çocuklarla birlikte dijital yaşamda yer almak, rehberlik etmek; bütün bunları yaparken değerlerimiz ve inançlarımızı onlarla paylaşmak gerekmektedir.
- İyi bir dijital rol model olmak; çocuklar yapılanlara söylenenlerden daha çok dikkat etmektedir; bu yüzden dijital yaşamda uyması gereken kuralları ciddi bir şekilde ebeveynlerin de uygulaması gerekmektedir (Balkam, 2017, 51-54).
- Düşük gelirli ailelerin özel eğitim gereksinimlerine ve engellerine, onların karşılaştıkları özel zorluklara yönelik çözümler üretilmelidir.
- Temel rehberlik çerçevesinde, ekran başında geçirilen “süresi”nin ötesine geçmek; ailelere sorunlu ve normal kullanım arasındaki farkı ayırt etmelerine yardım etmek gerekmektedir (Livingstone ve Blum-Ross, 2018, 760).

Bu önerilerin dışında Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ve UNICEF’in önerilerini de şu şekilde sıralanabilir:

- Çocuklarınızın sosyal medyadaki faaliyetlerini kontrol edin. Özellikle video içerikli sitelerde bulunan hassas içerik filtrelerini aktif edin. Teslim ettiğiniz cihazların tümünde bu filtrelerin açık olmasına dikkat edin.
- Çocuklarınızın kullandığı internet erişimi olan tüm cihazlarınızda ebeveyn koruması kullanın, gezinme geçmişini saklayarak periyodik olarak kontrol edin.
- Sosyal medya üzerinden gelen oyun davetlerini geri çevirin. Çocuklarınızın internet ortamında oynadığı oyunlardaki arkadaşlık edinimlerini kontrol edin. (TRT Vizyon, 2019, 36)
- Aileler çocuklarına sosyal ağlara giriş yaşının alt sınırının 13 olduğunu hatırlatmalarına rağmen, 13 yaşından önce sosyal ağlara girmek istediklerinde yol gösterici olarak birlikte bir hesap açmalı ve bu ağda uyması gereken kurallar ve arkadaş listesine sadece ailelerinin de tanıdığı kişilerin eklenmesi gerektiğini hatırlatmalıdırlar. Ayrıca çocuğun sosyal ağlarda kullandığı şifresinin bilinmesi ve düzenli aralıklarla kontrol edilmesi önemlidir.
- Anne ve babalar, çocuklarını çevrimiçi ortamda tanıştıkları kişilerle yüz yüze görüşmelerinin tehlikeli olduğunu hatırlatılmalıdır. (www.btk.gov.tr)
- Ebeveynler, çocuklar için iyi birer dijital rol model olmalıdır. Dijital teknolojilerin büyümesine kapı- lar sadece çocuklar değildir.
- Ebeveynler, bu yaş grubundaki çocuklarını, internet ortamında da gerçek dünyada olduğu gibi ahlaki davranışlara uyması gerektiği konusunda bilgilendirmeli, interneti başkalarına zarar verici bir araç olarak kullanmaması konusunda eğitmelidir.
- Her ne kadar gelişen mobil teknolojiler ile zor olsa da, bilgisayar, ailenin ortak kullanım alanına konulmalıdır.
- Özel sektör ve özellikle de teknoloji şirketleri, çevrimiçi ortamda çocukların korunması amacıyla kolluk kuvvetleri ile dijital araçların, bilginin ve uzmanlık birikiminin paylaşılmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu noktada sağlanan işbirliği birçok sorunu giderici ve önleyici etkide bulunabilir.
- Medya okuryazarlığı dersinden sonra okullarda dijital okuryazarlığın öğretilmesi de önemli hale gelmiştir. Çocukların giderek daha erken yaşlarda çevrimiçi hale gelmeleri ile birlikte, okulların dijital okuryazarlık programlarını erken sınıflardan itibaren müfredata eklemeleri gerekmektedir.
- Öğretmenlerin kendi dijital becerilerinin ve okuryazarlıklarının gelişiminin desteklenmesi gerekmektedir.
- Çocuklara, çevrim-içi ortamda mahremiyetin ve kişisel verilerin nasıl korunacağını öğretilmelidir. Bu süreçte rehber öğretmenler düzenleyecekleri konferans ve workshoplarla bu sürece katkı sağlayabilirler.
- İşletmeler ve teknolojiler için etik standartların geliştirilmelidir. İşletmeler hizmetlerine ilişkin asgari etik standartlar geliştirmek için politika yapımcılar ve çocuk hakları savunucuları ile birlikte çalışmalı ve ürünlerinin tasarımına güvenlik, mahremiyet ve emniyet hususlarını dahil ederek tasarımda güvenlik ilkesine benimsemelidir (UNICEF, 2017, 31-33).

KAYNAKÇA

Balkam, Stephen (2017). Çocuklarda Çevrimiçi Sorumluluk Kültürünü Oluşturmak. (çev. Onur Dönmez), *Dijital Yaşamda Çocuk içinde*, (ed. F. Ferhan Odabaşı), Pegem Akademi, ss. 47-64.
Baş, Türker. Akturan, Ulun (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Blum-Ross, Alicia and Livingstone, Sonia (2016). Families and Screen Time: Current Advice and Emerging Research. *LSE Media Policy Project (Media Policy Brief 17)*. The London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Çokluk, Ömay. Yılmaz, Kürşad. Oğuz, Ebru (2011). Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4 (1), ss. 95-107.
- Demir, Kadir; Şahin, Yusuf Levent (2017). Çocuklar ve Dijital Oyunlar. *Dijital Yaşamda Çocuk içinde*, (ed. F. Ferhan Odabaşı) Pegem Akademi, ss. 177-192.
- Goodwin, Kristy (2018). *Dijital Dünyada Çocuk Büyütmek*. (çev. Tülin Er), İstanbul: Aganta Kitap Yayınevi.
- Güler, Niyazi. Bayzan, Şahin. Güneş, Abdulhamit. *İnternette Çocuklara Yönelik Riskler ve Ailelerin Bilinçlendirme Faaliyetlerindeki Rolü*. Erişim: <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/fwdhr.pdf>.
- Hobbs, Renee (2010). Dijital Çağda Medya Okuryazarlığını Yeniden Tanımlamak. (çev. Filiz Yıldız), *Erciyes İletişim*, Ocak, ss. 87-95.
- Karadağ, Gökmen H. (2019). *Dijital Hastalıklar*. (ed. Gökmen H. Karadağ), İstanbul: Der Yayınları.
- Livingstone, Sonia and Haddon, Leslie (2010). *Risky Experiences for Children Online: Charting European Research On Children and The Internet*, Available in LSE Research Online: <http://eprints.lse.ac.uk/27076>. pp. 1-10. (Refereed) Original Citation: Livingstone, Sonia and Haddon, Leslie (2008) *Risky Experiences For Children Online: Charting European Research On Children And The Internet*. *Children & society*, 22 (4). pp. 314-323.
- Livingstone, Sonia. Haddon, Leslie. Görzig, Anke. Ólafsson, Kjartan (2011). Risks And Safety On The Internet: The Perspective Of European Children: Full Findings And Policy Implications From The EU Kids Online Survey Of 9-16 Year Olds And Their Parents In 25 Countries. *EU Kids Online*, Deliverable D4. EU Kids Online Network, London, UK.
- Livingstone, Sonia. Mascheroni, Giovanna. Ólafsson, Kjartan. Haddon, Leslie. (2014) *Children's Online Risks and Opportunities: Comparative Findings from EU Kids Online and Net Children Go Mobile2014*. (file://C:/Users/vilhan/Downloads/EU-Kids-Online-Net-Children-Go-Mobile-comparative-report%20(2).pdf)
- Livingstone, Sonia. (2017). Çocuklar ve Gençler Çevrimiçi Yaşamaktadırlar: Hakların, Risklerin ve Sorumlulukların Yeniden Yapılandırılması. (çev. Işıl Kabakçı Yurdakul), *Dijital Yaşamda Çocuk içinde*, (ed. F. Ferhan Odabaşı) Pegem Akademi, ss. 19-46.
- Livingstone, Sonia. Blum-Ross, Alicia (2018). Röportaj, 'Ekran Süresi' Kavramının Artık Modası Geçmiş Olduğu Sonucuna Varabiliriz". *TRT AKADEMİ*, Cilt 03, Sayı 06, Temmuz.
- Neuman, W. Russell (2016). *Dijital Fark - Gündelik Hayatta Dijitalleşme ve Medya Etkileri Kuramı*. (çev. Gökçe Metin), İstanbul: The Kitap Yayınları.
- Prensky, Marc. (2017) "Çocukların Dünyalarını Geliştirme Eğitimi" Yoluyla 21. Yüzyıl Çocuklarımızın Gücünü Ortaya Koymak. (çev. Elif Buğra Kuzun Demir) *Dijital Yaşamda Çocuk içinde*, (ed. F. Ferhan Odabaşı), Pegem Akademi, ss. 193-204.
- Sırakaya, Mustafa. Seferoğlu, Süleyman Sadi (2018). Çocukların Çevrim-içi Ortamlarda Karşılaştıkları Riskler ve Güvenli İnternet Kullanımı. (Ed. B. Akkoyunlu, A. İşman ve H. F. Odabaşı). *Eğitim Teknolojileri Okumaları 2018*, (12. Bölüm, ss. 185-202). TOJET ve Sakarya Üniversitesi, Adapazarı. [Çevrim-içi:http://yunus.hacettepe.edu.tr/~sadi/yayin/Kitap_ETO2018_Bolum12_185-202_Cevrimici-Riskler.pdf]
- Şahin, Haluk. (2019). *Dijital Hastalıklar*. (ed. Gökmen H. Karadağ), İstanbul: Der Yayınları.
- Şahin, Mehmet Can (2009). Yeni Binyılın Öğrencilerinin Özellikleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Anadolu University Journal Of Social Sciences*, Cilt/Vol.: 9 Sayı/No: 2, ss. 155-172.
- T.C. Sağlık Bakanlığı *Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı*. 7-8 Kasım 2018, Ankara.
- TRT Vizyon. *Oyun Değil Siber Zorbalık! Dijital Tehlikenin Reçetesi Farkındalık ve Bilinçlenme*. Mart 2019, Sayı: 354, ss. 34-41.
- UNICEF, (2017). *Dünya Çocuklarının Durumu 2017*. New York, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Aralık. Erişim: http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/SOWC_2017_SUM_TR.pdf.
- Ülken, Filiz Bilgin. Kılınç, Ferhan (2018). Çocukların Çevrimiçi Ortamda Karşılaştıkları Risk Türleri İle Aracılık Uygulamaları Arasındaki İlişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Vol: 7, Sayı/Issue: 1, ss. 124-145.
- Ünver, Halime. Koç, Zihni (2017). Siber Zorbalık ile Problemlili İnternet Kullanımı ve Riskli İnternet Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, s. 117-140.
- Yaman, Fatih. Dönmez, Onur. Yurdakul, Işıl Kabakçı. Odabaşı, Hatice Ferhan (2017). Okul Rehber Öğretmenleri Gözünden İlköğretim Öğrencilerinin Karşılaştıkları Çevrimiçi Riskler. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)* Cilt 8, Sayı 4, Ekim 2017, ss. 415-427
- Yaylagül, Levent. (2006) *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, Ali. Şimşek, Hasan (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Adem. Biricik, Zeynep (2017). Sağlık İletişiminde Dijital Medya Kullanımının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri: Sosyal Medya ve Çevrimiçi Oyunlar Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı 14, 2017 Sağlık İletişimi Özel Sayı, s. 173-186.
- İnternet Kaynakları**
- btk.gov.tr, (2019). *İnternet Kullanımında Çocuk ve Aile İlişkisi*. Erişim: <http://internet.btk.gov.tr/internet-kullaniminda-cocuk-ve-aile-iliskisi-detay-62.html>.
- fortuneturkey.com (2019). *Amazon, Dünyanın En Değerli Şirketi Unvanını Geri Aldı*. Erişim: <http://www.fortuneturkey.com/amazon-dunyanin-en-degerli-sirketi-unvanini-geri-aldi>.
- hurriyet.com.tr. *Güvenlik Uzmanlarından Çok Önemli Momo Uyarısı?*. <http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/guvenlik-uzmanlarindan-cok-onemli-momo-uyarisi-41164292>.
- hurriyet.com.tr. *Son dakika... Milli Eğitim Bakanı'ndan 'Mavi Balina' ve 'Momo' açıklaması...* Erişim: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-milli-egitim-bakanindan-mavi-balina-ve-momo-aciklamasi-41178629>.
- ntv.com.tr. *Siber zorbalık yaygınlaşıyor. Siber Zorbalık nedir, nasıl önlenir?*. Erişim: https://www.ntv.com.tr/teknoloji/siber-zorbalik-yayginlasiyor-siber-zorbalik-nedir-nasil-onlenir,2qXi3X5wTku2_Ql6fZtw0w.
- turkiyegazetesi.com.tr. *Her yıl yüzlerce çocuk internet bağımlısı oluyor*. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/teknoloji/616059.aspx>.
- wearesocial.com (2019). *Digital 2019: Global Internet Use Accelerates*. Erişim: <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates>.